

Arkadiusz Lewandowski*

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

ORCID: 0000-0002-8161-2257

Zagrożona tożsamość jako element narodowego populizmu. Przypadek politycznego stylu Prawa i Sprawiedliwości

Wprowadzenie

W dniu 7 stycznia 2015 roku w Paryżu, w siedzibie tygodnika „Charlie Hebdo”, miał miejsce zamach terrorystyczny, w wyniku którego śmierć poniosło 12 osób. Tego samego dnia we Francji ukazała się, od dawna oczekiwana, książka Michela Houellebecqa *Soumission (Uległość)*. Jak relacjonował w tamtym czasie na łamach portalu kulturaliberalna.pl Piotr Kieżun [2015],

political fiction Houellebecqa trafiła na swój czas. Europa już od kilku dobrych lat żyje w strachu przed islamem: Francuzi – w dużej mierze w obawie przed imigrantami pochodzącymi z Maghrebu i Zachodniej Afryki – zwrócili się ku Frontowi Narodowemu, który bije rekordy popularności; w Niemczech w siłę rośnie antymuzułmańska Pegida; po zamachu na żydowską szkołę w Tuluzie oraz w odpowiedzi na setki antysemickich incydentów, znad Sekwany wyjechało do Izraela kilkanaście tysięcy francuskich Żydów. Do tego wszystkiego należy dodać antymuzułmańskie i antyimigranckie nastroje w Szwajcarii, Belgii czy Holandii.

Nastój, o jakim pisał Kieżun, został dodatkowo podsycony przez kryzys migracyjny, którego doświadczyła kilka miesięcy później Europa. W krótkim czasie problem migracji stał się naturalnym uzasadnieniem sukcesu populistów w poszczególnych krajach europejskich [Potyrała 2016; Visvizi 2018]. Problemy migracyjne zostały również wprzęgnięte w polityczne spory i wyborcze kampanie, które rozgrywały się m.in. w Polsce w drugiej połowie 2015 roku [Adamczewska 2016]. Głównymi

* a.lewandowski@ukw.edu.pl

uczestnikami tego politycznego konfliktu były z jednej strony ówczesna koalicja rządowa Platformy Obywatelskiej i Polskiego Stronnictwa Ludowego, z drugiej zaś Prawo i Sprawiedliwość, opozycyjne wówczas ugrupowanie, klasyfikowane jako już populistyczne [Przyłęcki 2012; Szczerbiak 2017; Stanley 2018; Cześnik, Miśta 2021] lub dotychczas mainstreamowe, ale się radykalizujące (populizujące) [Muis, Immerzeel 2017; Buštková 2018; Engler, Pytlas, Deegan-Krause 2019].

Zestawienie populizmu Prawa i Sprawiedliwości z kryzysem migracyjnym stanowi interesujące zagadnienie badawcze. Warto podkreślić, iż partia Jarosława Kaczyńskiego wykorzystywała problematykę kryzysu migracyjnego do gry o władzę [Buštková 2018: 574; Sadura 2021]. Można również ująć tę kwestię w szerszej perspektywie i uznać problematykę migracyjną za jeden z elementów populizmu tożsamości tego ugrupowania, wyrażający się w ramach populistycznego dyskursu [Lipiński, Stępińska 2020] czy też będący politycznym stylem [Moffitt 2017]. Przyjęcie tej perspektywy wymaga jednak, aby problematyki migracyjnej nie traktować jako głównego obszaru badań, a jedynie jako jeden z zasobów dla narodowego populizmu. Celem artykułu będzie zatem wieloaspektowa analiza komunikacji politycznej Prawa i Sprawiedliwości pod kątem obecności elementów charakteryzujących populizm tożsamości właśnie.

Podjęta w tekście tematyka skupia się na badaniach populizmu traktowanego jako pogranicze specyficznego politycznego stylu wyrażającego się w ramach komunikacji [Brubaker 2017: 3; Moffitt 2017] oraz dyskursu populistycznego, czyli języka, który podejmuje trzy zasadnicze elementy: afirmatywne odwołanie do ludu, krytykę elit politycznych przeciwstawianych ludowi oraz wykluczenie grup obcych, które stanowią wielorakie zagrożenie dla ludu [Lipiński, Stępińska 2020: 12–13]. Kategorią badawczą stanowiącą teoretyczną ramę analizy podjętego zagadnienia jest populizm tożsamości (narodowy).

Problem badawczy wyraża pytanie: jakiego rodzaju elementy populizmu tożsamości zawiera dyskurs Prawa i Sprawiedliwości?

Zastosowana metoda analizy treści w studium przypadku dotyczącym oficjalnych wypowiedzi liderów Prawa i Sprawiedliwości: Jarosława Kaczyńskiego (formalny i rzeczywisty przywódca ugrupowania) oraz Mateusza Morawieckiego (od grudnia 2017 roku premier rządu), a także programów wyborczych partii, z naciskiem na program z 2019 roku. Dla jasności i precyzji wywodu obszar badań został określony na czas pełnienia funkcji Prezesa Rady Ministrów przez M. Morawieckiego, czyli na okres od grudnia 2017 roku. Zastosowanie takiego okresu badań pozwala wyizolować analizowane treści z czasu intensyfikacji tematyki kryzysu migracyjnego w politycznej komunikacji PiS w latach 2015–2016, dzięki czemu obszar badań nie zostaje zniekształcony. Zabieg ten pozwala również skuteczniej przeanalizować różne aspekty populizmu tożsamości, nie zaś koncentrować się tylko na problemie kryzysu migracyjnego.

Należy w tym miejscu podkreślić, iż podejście badawcze zastosowane w tekście zakłada, iż studia nad współczesnym populizmem i aktywnością partii populistycznych należy osadzić w kontekście kryzysu demokracji liberalnej. Jak konstatuje badaczka zjawiska Dominika Kasprowicz, partie populistyczne mogą być traktowane niczym „soczewka pozwalająca w zbliżeniu dostrzec problemy demokracji liberalnej” [Kasprowicz 2017: 15]. Stanowisko to wydaje się tym bardziej interesujące badawczo,

że współcześnie mamy do czynienia ze zjawiskiem „przechwytywania” populistycznego dyskursu i stylu uprawiania polityki przez partie głównego nurtu, co objawia się w postaci np. postpopulizmu czy też populizmu kontrolowanego [Hermet 2010: 47–48; Eatwell, Goodwin 2020: 290–295].

Struktura artykułu opiera się na dwóch zasadniczych częściach. Pierwszą stanowi charakterystyka kluczowej dla rozważań kategorii populizmu narodowego, drugą zaś studium przypadku w postaci analizy wspomnianego w tytule politycznego stylu i dyskursu Prawa i Sprawiedliwości.

Zagrożenie tożsamości jako cecha populizmu narodowego

Pierre-André Taguieff [1995: 25–26], który interpretuje populizm jako styl prowadzenia polityki i zarazem dyskurs, dokonał podziału na populizm protestu i populizm tożsamości (populizm narodowy). Ten pierwszy osadzony jest na rudymenarnej dla populizmu relacji elity vs. lud, w której to lud, którego ranga i znaczenie są podnoszone, jest rozumiany jako podstawowa kategoria organizująca resztę populistycznej refleksji. Pojęcie „elity”, poddawanej krytyce, w tym ujęciu jest wtórne i wywodzone niejako z pojęcia „ludu”, z którego czerpie ona swoją tożsamość, będąc jego przeciwieństwem [Mudde 2004: 544]. Drugi z wymienionych populizmów, czyli populizm narodowy, skupia się natomiast na kategorii homogenicznej wspólnoty utożsamianej z określoną grupą narodową, za wrogów której uważani są wszyscy ci, którzy wkraczają na teren zamieszkiwany przez naród, narzucając mu swój styl życia, normy, własną kulturę itp., a tym samym ograniczając znaczenie i wpływ ludności miejscowej [Taguieff 2010: 173–174]. Za kategorią „obcego” w tego typu populizmie kryją się, co oczywiste, imigranci oraz inne osoby wykorzystujące dorobek, np. ekonomiczny, wypracowany przez dany naród. Wrogiem homogenicznego ludu są także elity, które stanowią „grupę obcych”. Niemniej jednak populistyczna krytyka elit w nurcie tożsamościowym ma zupełnie inne źródło i podporządkowana jest ksenofobii: populizm połączony z nacjonalizmem rekonfiguruje bowiem wroga jako „obcego najeźdźcę”. W tym ujęciu elita jest uznana za wroga, jeżeli prezentuje wartości kosmopolityczne rozumiane jednocześnie jako antynarodowe, zgodnie z zasadą narodowo-populistycznej antynomii: obrońcy narodowej tożsamości vs. kosmopolitycy [Taguieff 2010: 173–174; Fukuyama 2020: 26].

Elementem narodowego populizmu jest daleko idąca ekskluzja, dążenie do pozbycia się „innych” z „własnej ziemi”. Populizm tożsamości dąży w ramach stosowanej komunikacji do budowania lub umacniania obrazu homogenicznego ludu, idei zbliżonej w swojej istocie do koncepcji wspólnoty Carla Schmitta [2012: 150] z której wykluczani są wszyscy „inni”. Z kolei obrona tożsamości narodowej jest celem politycznej działalności i ma być podejmowana tak długo jak zagraża jej „rzekome zniknięcie” [Taguieff 2010: 173–174; Wodak 2019: 198].

Środowiskiem w jakim współcześnie objawia się populizm tożsamości jest demokracja liberalna, która na przestrzeni ostatnich dekad doświadczyła procesów czyniących ją podatną na kryzysy. Yascha Mounk [2019: 168] owe procesy ujmuje jako trzy zmiany „warunków zakresowych” demokracji: pogorszenie się (a przynajmniej zatrzymanie wzrostu) sytuacji gospodarczej, zmiana sposobu komunikacji poprzez

rozwój Internetu i mediów społecznościowych oraz, kluczowe w kontekście omawianego problemu, tożsamościowe zmiany w obszarze monoetnicznych narodów wskutek m.in. migracji.

W zbliżony sposób procesy istotne dla narodowego populizmu charakteryzują również autorzy koncepcji populizmu 4D, Roger Eatwell i Matthew Goodwin. W gronie czterech długotrwałych, toczących się od dekad w ramach liberalnej demokracji procesów społecznych umiejscawiają oni: destrukcję historycznie ukształtowanej tożsamości grup narodowych i jej ustalonych stylów życia, brak zaufania do elitarystycznej demokracji liberalnej, nierówności w dochodach i bogactwie oraz odejście elektoratów od głównych partii [Eatwell, Goodwin 2020].

Konkretyzując źródła kluczowej dla narodowego populizmu destrukcji tożsamości, w pierwszej kolejności należy zwrócić uwagę na problematykę migracji. Wspomniany Yasha Mounk podkreśla, iż w drugiej połowie XX wieku nastąpiło przejście od homogenicznych narodów ku heterogenicznym wspólnotom politycznym, w wyniku czego przestało istnieć otoczenie, w jakim powstawały stabilne demokracje, czyli monoetniczne narody lub takie wspólnoty, w których dominowała jedna grupa etniczna [Mounk 2019: 168]. Mounk w szczególności podkreśla wzrastającą od lat 50. XX wieku dynamikę tego zjawiska oraz jego subiektywny wymiar społecznych obaw przed imigracją. Im bardziej bowiem możliwe stawało się zetknięcie homogenicznych wspólnot (w wymiarze lokalnym) z migrantami, tym większy był wobec tego sprzeciw [Mounk 2019: 208–213]. Nie każda jednak migracja i nie w każdej sytuacji stanowi „paliwo” dla narodowego populizmu. Postawy antyimigracyjne silniejsze są w regionach, w których odsetek migrantów jest relatywnie niższy. Świadczyć to może o mocno subiektywnym i wyobrażonym charakterze zagrożenia tożsamości [Mounk 2019: 208–211]. Przykładem tego zjawiska jest Europa Środkowa, gdzie wyobrażenie o migracji i jej potencjalnych przyszłych konsekwencjach wystarczyłoby podejmować skutecznie populistyczny dyskurs. Były to zatem projekcje przyszłości, która prezentowała się jako niepewna i obciążona wyobrażeniami o zagrożeniu narodowej tożsamości i wspólnoty [Balcer 2019; Mounk 2019: 215–216]. Postawy takie wynikają z połączenia procesów migracyjnych i poczucia zagrożenia kulturowego, co charakteryzuje prawicowy populizm i przyjmuje formę czegoś na kształt islamofobii [Wodak 2015: 40–44, 2019: 197–198]. Francis Fukuyama dostrzega w antyimigranckim charakterze populizmu, który ujawnia się zarówno w Europie, jak i USA, dążenie do tego samego celu, którym jest „odzyskanie naszego kraju”. W tej perspektywie „nowi przybysze, pochodzący z innych kultur i hołdujący innym wartościom”, występują jako osłabiający tradycyjnie rozumianą tożsamość narodową [Fukuyama 2020: 168].

Dodatkową przyczyną skutecznej relacji pomiędzy subiektywnie odczuwanym zagrożeniem przed migracjami a efektywnością populistycznego dyskursu jest doświadczenie zmian demograficznych, jakie dotknęły np. Europę Środkową po akcesji do Unii Europejskiej. W tym kontekście istotne jest poczucie lęku przed demograficzną zapaścią danej wspólnoty, co ułatwić może destrukcję jej kultury i wyparcie przez imigrantów [Mounk 2019: 216–217; Eatwell, Goodwin 2020: 157, 176].

Obok migracji, procesami istotnymi z perspektywy poczucia zagrożenia destrukcją tożsamości są zmiany w obszarze stylu życia i norm kulturowych. Populistyczne

propozycje działań w tym obszarze mogą przybrać formę „kulturowego cofnięcia” jako reakcji na progresywne zmiany w obszarze obyczajów [Dudała 2019: 195]. Narodowy populizm stanowi zatem odpowiedź na głęboko zakorzenione obawy społeczne dotyczące zakwestionowania sposobu życia wspólnoty, tradycji czy wręcz zagrożenia dla jej egzystencji [Eatwell, Goodwin 2020: 148]. W tym kontekście lęk o narodową tożsamość, na której bazuje narodowy populizm, ma swoje źródło w negatywnie postrzeganej globalizacji, a w Europie Środkowej – w negatywnej ocenie przebiegu i skutków transformacji systemowej realizowanej zgodnie z neoliberalnymi założeniami [Nowicka-Franczak 2018]. Równie istotna jest krytycznie oceniana polityka Unii Europejskiej, utożsamiana z działaniami podejmowanymi przeciwko suwerenności narodowej, ściśle związanej z narodową tożsamością i kulturą [Csehi, Zgut 2020: 56].

Tego typu obawy wiążą się także z krytyką elit i wspomnianym przez Taguieffa [2010: 174] podziałem na obrońców tożsamości narodowej i kosmopolitów czy inaczej obcych wrogów wewnątrz. Tego typu sposób rozumienia rzeczywistości znajdujemy również w idei współczesnej populistycznej kontrrewolucji, którą cechuje sprzeciw wobec polityki elit realizowanej po 1989 roku, ściśle związanej z globalizacją i europejską integracją. Co istotne, zagrożenia te ujawniały się w ramach liberalizmu rozumianego jako ideologia władzy i fundament systemu politycznego, jaki ukształtował się po 1989 roku w państwach Europy Środkowej [Hermet 2010: 37; Pelinka 2010: 23–24; Zielonka 2018: 57; Lewandowski 2021: 92–93].

Narodowo-populistyczna krytyka elit wyraża sprzeciw wobec ich kosmopolityzmu i „zachłyśnięcia” się zewnętrznymi prądami, co wyraża się w zarzucie imitacyjnej transformacji skupionej na kopiowaniu rozwiązań ideologicznych i zaakceptowaniu liberalno-demokratycznej tożsamości Zachodu, a odrzuceniu własnych tradycji [Ziółkowski 1999; Zarycki 2006; Krastew, Holmes 2020; Lewandowski 2022]. Problem ten był wyraźniejszy ze względu na dążenie elity do realizacji wyobrażenia o świecie Zachodu, który, jak ujął to Rafał Chwedoruk, „właśnie się kończy, przeżywa strukturalny kryzys i usiłuje wyrzec się własnej historii, także tej najnowszej” [Chwedoruk 2018: 60].

Narodowy populizm i źródła jego sukcesu nie ograniczają się jednak tylko do spraw kulturowych. Istotne w tym aspekcie są również czynniki ekonomiczne (Inglehart, Norris 2016). Jak podkreśla Elżbieta Korolczuk, radykalne zmiany w stylu życia i wartościach społecznych, będące konsekwencją kwestii kulturowych, lokowane są również w problematyce nierówności społecznych, co przekłada się na „nierówności w sferze dystrybucji godności, głosu i widzialności” [Korolczuk 2019: 142–145]. Spowolnienie wzrostu gospodarczego i wzrost nierówności sprawiają, że wyborcy, obawiając się o swój materialny los, obwiniają za swoje problemy m.in. osoby spoza wspólnoty [Mounk 2019: 221].

Podsumowując tę część wyводу, należy podkreślić, iż populizm narodowy skupia się na konflikcie pomiędzy homogeniczną wspólnotą (ludem) a podmiotami, które stanowią dla niego zagrożenie (migranci, kosmopolityczne elity). Dychotomia ta wypełnia funkcję relacji lud vs. elity, charakterystycznej dla klasycznie pojmowanego populizmu.

Środowiskiem, w jakim funkcjonuje i rozwija się populizm tożsamości, jest liberalna demokracja, w ramach której na przestrzeni ostatnich dekad zachodzą procesy utożsamiane m.in. z zagrożeniami dla tożsamości politycznych wspólnot. W perspektywie

populistycznej można wyróżnić dwa podstawowe źródła tychże zagrożeń: po pierwsze migracje i ich wpływ na tożsamość wspólnoty; po drugie globalizacja, integracja europejska i transformacja systemowa po 1989 roku jako procesy generujące zmiany kulturowe naruszające tradycyjne wartości.

Narodowy populizm Prawa i Sprawiedliwości

Podejmując się próby uzyskania odpowiedzi na sformułowane we wstępie pytanie badawcze, skupiono uwagę na dwóch zagadnieniach odpowiadających kategorii populizmu tożsamości: po pierwsze przeanalizowano sposób, w jaki Prawo i Sprawiedliwość definiuje wspólnotę i to, co jest jej głównym spoiwem; po drugie skupiono się na problematyce źródeł i cech zagrożeń dla wspólnoty i tożsamości narodowej, jakie w ramach komunikacji politycznej prezentował PiS.

Charakterystyka wspólnoty, jaką podejmuje PiS, odnosi się do kategorii narodu. Podejście to na przestrzeni lat nie ulegało poważniejszym zmianom. Jak zauważa Marek Migalski, PiS postrzega naród jako „najwyższą formę konstituowania się ludzi w grupy” [Migalski 2018: 218]. Politykom tej partii wydaje się on najdoskonalszym sposobem zrzeszania się ludzi, jest zwieńczeniem budowania wspólnoty.

Migalski konstatuje również, co istotne dla analizowanego zagadnienia, że PiS stoi na stanowisku woluntarystycznej koncepcji narodu, który jest „czymś wybranym i wybieranym; czymś opartym nie na więzach krwi, ale na wspólnocie przeżywania i na wspólnych wartościach” [Migalski 2018: 218–219]. Naród ma zatem charakter kulturowy, co zostało podkreślone zarówno w programie wyborczym z roku 2019 [*Polski model państwa dobrobytu* 2019: 44], jak również w wypowiedziach liderów ugrupowania. Chociażby Jarosław Kaczyński podczas wyborczej konwencji we wrześniu 2019 roku podkreślał: „[...] naród to podstawa istnienia i działania człowieka w warunkach naszej cywilizacji, tej najbardziej życzliwej człowiekowi cywilizacji, to podstawa organizacji, którą nazywamy państwem. Naród jest nam potrzebny, jest potrzebny Europie, jest potrzebny światu” [Kaczyński 2019].

Należy również zaznaczyć, iż podobnie jak w 2014 roku, tak i w programie wyborczym z 2019 roku kategoria narodu wymieniona została w części pierwszej, poświęconej głównym wartościom.

W ramach politycznej komunikacji PiS kluczowa dla narodu jest tożsamość narodowa. W dokumentach programowych kategoria ta pojawia się, podobnie jak kategoria narodu, jako stały element, i zawsze wspólnota narodowa przedstawiana jest jako kluczowa dla przyszłości Polski [*IV Rzeczpospolita. Sprawiedliwość dla wszystkich* 2005: 105, 111; *Nowoczesna, solidarna, bezpieczna Polska* 2011: 125]. W programie wyborczym z roku 2019 pojęcie tożsamości otrzymało nawet odrębną część programu, ujętą w spisie treści.

Rangę oraz ramy kategorii wspólnoty narodowej można odnaleźć również w wypowiedziach liderów PiS. Mateusz Morawiecki poświęcił problematyce tożsamości narodowej istotną część swojego sejmowego exposé 2017 roku. Określił ją wówczas jako atut w walce o narodowe interesy, zaś jej wzmacnianie uznał za kluczowe w perspektywie

polityki państwa [*Premier Mateusz Morawiecki: Chcemy...* 2017]. Ówczesny premier RP powtórzył ten wątek w swoim drugim exposé, z 2019 roku. Mówił wówczas:

Umocnienie naszej tożsamości, tego naszego wielkiego dziedzictwa narodowego, to zobowiązanie wobec tych, którzy przez stulecia naszą Rzeczpospolitą budowali pracą i krwią. Ale to też nasz obowiązek wobec przyszłych pokoleń, którym powinniśmy przekazać w spadku ten dar. Unikalną polską kulturę, wartości, naszą drogę rozwoju, nasze pragnienie wolności i pragnienie prawdy. Nie możemy rezygnować z naszej tożsamości [*Stenogram exposé...* 2019].

Według PiS tożsamość narodową kształtowały polska tradycja, kultura i nauka Kościoła katolickiego. Program z 2019 roku stanowił:

Zbieżność między nauką Kościoła katolickiego a tradycją narodową jest wyraźnie widoczna w odniesieniu do rodziny. Polska tradycja traktowała ją zawsze jako szczególnie dobro, a w okresie utraty niepodległości była także w bardzo wielu przypadkach ostoją narodowej tożsamości [*Polski model państwa dobrobytu* 2019: 14].

Znaczenie wartości chrześcijańskich dla wspólnoty stanowi stały element komunikacji politycznej PiS. Deklaracje o ładzie społecznym, solidaryzmie społecznym czy wreszcie modelu rodziny opartym na wartościach chrześcijańskich, które pojawiały się w programie z 2019 roku, wyrażały tę samą linię ideową, co w latach wcześniejszych [*Sanecka-Tyczyńska* 2011: 72–73; *Polski model państwa dobrobytu* 2019: 185]. Ta tematyka znajduje również odzwierciedlenie w wypowiedziach m.in. Jarosława Kaczyńskiego z analizowanego okresu. Podczas konwencji w trakcie kampanii wyborczej w 2019 roku lider PiS jednoznacznie deklarował, że „chrześcijaństwo jest częścią naszej tożsamości narodowej” [*Konwencja programowa...* 2019]. Co więcej, prezes PiS konstatował, że chrześcijaństwo, a konkretnie Kościół katolicki, to zaplecze dla powszechnego w Polsce systemu wartości. Co istotne, ów system wartości miałyby być ważny dla każdego, zarówno dla wierzących, jak i agnostyków, czy też zupełnie niewierzących. [*Konwencja programowa...* 2019]. Stanowisko PiS względem Kościoła katolickiego było niejako naturalną konsekwencją relacji pomiędzy obiema instytucjami, w której to, zgodnie z ustaleniami Arkadiusza Modrzejewskiego [2017: 28], partia Jarosława Kaczyńskiego była traktowana przez znaczną część polskiego duchowieństwa jako obrończyni polskości i katolicyzmu.

Przekaz, jaki formułowało Prawo i Sprawiedliwość, odnosił się także do zagrożeń dla narodowej wspólnoty. Już w pierwszej części programu wyborczego z 2019 roku, zawierającej artikulację głównych wartości i zasad programowych, padała jasna deklaracja: „Podobnie jak rodzina, tak i naród jest dzisiaj przedmiotem walki politycznej”. Obrona tożsamości stanowi zaś podstawowe wyzwanie polityczne [*Polski model państwa dobrobytu* 2019: 12, 43, 193].

Konkretyzując, istotnym zagrożeniem dla tożsamości narodowej miały być wszelkie działania zmierzające do unifikacji kultur i tożsamości, w tym szczególnie działania wynikające z polityki Unii Europejskiej, a także ideologii liberalnych. Autorzy programu

PiS z 2019 roku zauważają, iż w UE uwidaczniają się tendencje i dążenia do zastąpienia narodów wielokulturowym społeczeństwem oraz do budowy nowej europejskiej tożsamości w miejsce tożsamości narodowych [*Polski model państwa dobrobytu* 2019: 12]. W dokumencie programowym pada wręcz zarzut: „Przepisy traktatowe Unii Europejskiej nie mogą być podstawą dla niszczenia polskiej tożsamości narodowej, tradycji, kultury, modelu życia i obyczajów” [*Polski model państwa dobrobytu* 2019: 185].

Przedstawiciele PiS sugerują, że jedyną drogą, która może zapewnić siłę i rozwój Europy, jest podtrzymywanie jej różnorodności jako trwałej cechy przestrzeni kulturowej. Unifikacja czy radykalne zubożenie tej różnorodności bądź też zastępowanie europejskiego dziedzictwa kulturowego sztucznie wykreowaną nową kulturą transnarodową oznacza osłabienie europejskiego kontynentu [Kolanko 2020; *Polski model państwa dobrobytu* 2019: 19].

W tym tonie należy również interpretować wypowiedź Mateusza Morawieckiego z lipca 2018 roku. Na forum europejskim podkreślał on, że europejskie „narody zostały ukształtowane przez setki lat, poprzez swoją kulturę i instytucje. Uszanowanie tych narodowych tożsamości jest fundamentem zaufania w Unii” [*Premier Mateusz Morawiecki: Uszanowanie... 2018*].

Jako atak na polską tożsamość, a tym samym na wspólnotę narodową, odbierano atak na wartości chrześcijańskie. Jak konstatują autorzy programu z 2019 roku, wszystkie ideologie i siły zewnętrzne, które dążyły do odebrania Polakom podmiotowości i rozbicia wspólnot rodzinnych, zaczynały od uderzenia w katolicyzm i w Kościół katolicki. „Wszystkie ingerencje w polską tożsamość – w przeszłości i współcześnie – odrywają nas od europejskiego dziedzictwa, zastępując je ideologicznymi projektami nowego społeczeństwa i nowego człowieka, groźnymi dla Europy i Polski” [*Polski model państwa dobrobytu* 2019: 19].

W kontekście zagrożenia unifikacją kultur istotną okazywała się postawa elit. Problem zagrożonej tożsamości w perspektywie narracji PiS wynika bowiem po części z działalności elit, które określić można pojęciem wroga wewnętrznego. Elity są dla PiS „obce”, odrzucają zasadę pro publico bono, ale – co równie istotne – mają predyspozycje do „podporządkowywania się wpływowi zewnętrznemu, również na poziomie tożsamościowym”, co miałyby się przejawiać poprzez kwestionowanie „wartości polskości i przeciwstawianie jej europejskości” [*Polski model państwa dobrobytu* 2019: 25]. Tego typu elity określane były mianem „postkolonialnych”, nielojalnych wobec państwa polskiego, sprowadzających swoją rolę do naśladowania cudzych mód i posłusznego wykonywania obcych dyrektyw (obcych w znaczeniu pochodzących od instytucji zagranicznych). Należy podkreślić, iż wątek ten pojawiał się w programach PiS od wielu lat [*Nowoczesna, solidarna, bezpieczna Polska* 2011: 61; *Zdrowie, Praca, Rodzina* 2014: 17; Lewandowski, Polakowski 2018; *Polski model państwa dobrobytu* 2019: 25].

Niejako w kontrze do wizji postkolonialnych elit politycy PiS, w tym Premier Morawiecki, przekonywali, że modernizacja państwa polskiego jest możliwa przy zachowaniu narodowej tożsamości. Morawiecki w swoim exposé z grudnia 2019 mówił: „Chcemy dokonać wielkiej modernizacji Polski. Głęboko wierzę, że nasza narodowa suwerenność i tradycja są atutem w tych modernizacyjnych zmaganiach. Atutem, a nie balastem, jak niektórzy nam to próbowali wmówić” [*Stenogram exposé... 2019*].

Inny rodzaj zagrożenia tożsamości, jaki określa się w literaturze przedmiotu w obszarze populizmu tożsamości, to kwestia migracji i kryzysu migracyjnego. W analizowanym okresie tematyka ta nie była intensywnie podnoszona. Było to przeciwieństwo sytuacji z 2015 roku, kiedy wątek migracji stanowił istotny obszar kampanii wyborczej [Adamczewska 2016]. Dominowała wówczas narracja przekonująca, że „system relokacji uchodźców proponowany przez UE, zdominowaną przez Niemcy, jest formą narzucenia Polsce muzułmańskich uchodźców, w celu rozbicia homogeniczności etnicznej Polski i przez to łatwiejszego jej kontrolowania [Stolarczyk 2017: 35]. Z tego też powodu artykułowano sprzeciw wobec kwotowej polityki migracyjnej w UE, który uzasadniano argumentami z zakresu bezpieczeństwa państwa i narodu. Imigranci, którzy mieli znaleźć się w Polsce, stali się w ramach populistycznej narracji Prawa i Sprawiedliwości niemalże wrogiem zewnętrznym. Przedstawiani byli jako źródło różnej kategorii zagrożeń dla państwa oraz narodu, w obszarach takich jak terroryzm, przestępstwa pospolite czy też kwestie epidemiologiczne. Podejmowano w tym kontekście także wątek konieczności ochrony dziedzictwa cywilizacyjnego i tożsamości narodowej, również zagrożonej przez migrację i migrantów [Modrzejewski 2017: 29; Stolarczyk 2017: 40; Csehi, Zgut 2020].

Badacz zagadnienia zwrócił również uwagę na istotny aspekt narracji, jaką wokół problemu migracyjnego budowali przedstawiciele PiS. Stosowana przez nich argumentacja łączyła problem migracji z krytyką UE jako propagatorki polityki wielokulturowości i jednocześnie przeciwniczki chrześcijaństwa, nacjonalizmu i wartości narodowych [Modrzejewski 2017: 29].

W programie z 2019 roku problem ten staje się już jednak marginalny. W całym dokumencie określenie „kryzys migracyjny” pada jedynie dwa razy: raz w kontekście systemowej propozycji rozwiązania kryzysu, drugi raz w czasie przeszłym, jako odniesienie do wydarzeń już zaistniałych.

Za zagrożenie dla tożsamości narodowej przedstawiciele PiS uważają natomiast kwestie kryzysu demograficznego, wywołujące obawy o zanik wspólnoty – nie tylko w wymiarze biologicznym, ale także kulturowym [*Polski model państwa dobrobytu* 2019: 16]. W przeciwieństwie jednak do określonego w poprzedniej części tekstu modelu populizmu tożsamości PiS nie łączył kryzysu demograficznego z kryzysem migracyjnym, lecz po prostu w wyludnianiem się Polski. PiS wiązał w tym temacie czynniki kulturowe i ekonomiczne. Autorzy programu z 2019 roku zauważają, że osiągnięcie celów modernizacji państwa i innych celów rozwojowych nie będzie możliwe, jeżeli nie zostanie powstrzymany m.in. kryzys demograficzny wzmocniony przez „wyludnianie się Polski z powodu emigracji osób, niemających pracy albo zawiedzionych warunkami życia”. W interesującym mnie kontekście kluczowa jest jednak konstatacja: „Są mocne przesłanki, aby uznać, że nie jest to proces determinowany tylko przez ekonomię. Ma on także przyczyny kulturowe. Brak poczucia własnej wartości, wartości własnej kultury może być czynnikiem decydującym o sile negatywnych procesów” [*Polski model państwa dobrobytu* 2019: 16–17].

Połączenie wątków kulturowych i ekonomicznych objawiało się również w ramach dominującej podczas kampanii z 2019 roku narracji, czyli programu *Polskiego modelu państwa dobrobytu*. Wątki ekonomiczne łączono w niej z wątkami kulturowymi, np. deklarując:

Polskiego modelu dobrze funkcjonującej wspólnoty politycznej i państwa dobrobytu nie da się po prostu zrealizować bez swoistej osłony przed kryzysem współczesnej kultury globalnej i agresją rozmaitych zewnętrznych i wewnętrznych, groźnych dla podstaw życia społecznego ideologii, aksjologii i systemów interesów [*Polski model państwa dobrobytu* 2019: 43].

Polska wersja „państwa dobrobytu” miała być zatem modernizacją Polski wraz „z szybkim podnoszeniem poziomu i jakości życia społeczeństwa”, przy jednoczesnym zachowaniu polskiej tożsamości i tradycji traktowanych jako czynniki wspólnotowe i rozwojowe [*Polski model państwa dobrobytu* 2019: 44].

Podsumowanie

Podjęty i określony we wstępie problem badawczy dotyczy znamion populizmu narodowego w dyskursie Prawa i Sprawiedliwości. W ramach realizacji przyjętego celu w pierwszej kolejności została zdefiniowana kluczowa dla wywodu kategoria populizmu (pojmovanego jako styl polityczny i dyskurs), która ściśle odnosi się do konfliktu pomiędzy homogeniczną wspólnotą (ludem) a aktorami, którzy jej zagrażają. Konfliktu, który w populistycznej perspektywie rozgrywa się w środowisku procesów generujących zmiany kulturowe naruszające tradycyjne wartości i narodową tożsamość (m.in. migracje, globalizacja, integracja europejska i transformacja systemowa po 1989 roku).

Przeprowadzona analiza dyskursu i politycznej komunikacji Prawa i Sprawiedliwości pozwala stwierdzić, iż stanowią one przykłady współczesnego populizmu tożsamości w wymiarze stylu uprawiania polityki. Partia Jarosława Kaczyńskiego w analizowanym okresie w sposób jednolity przedstawia obraz wspólnoty zespolonej narodową tożsamością określoną przez tradycję, historię oraz wartości chrześcijańskie. Obrona tożsamości narodowej stanowi natomiast jedno z głównych wyzwań politycznych dla tego ugrupowania.

PiS w ramach dyskursu określa główne pola zagrożeń dla wspólnoty, upatrując ich – zgodnie z cechami populizmu narodowego – w działalności kosmopolitycznych elit zarówno na poziomie krajowym (traktowanych jako wróg wewnętrzny), jak i europejskim. Za szczególnie groźną dla wspólnoty narodowej PiS uznaje politykę elit unijnych, które z wykorzystaniem instytucji UE dążą do unifikacji kultur narodowych i wytworzenia w miejsce narodowych jednej tożsamości europejskiej.

Przeprowadzona analiza pozwala również stwierdzić, iż w badanym okresie w narracjach PiS kwestia migracji nie stanowiła istotnego zagrożenia tożsamości narodowej, co było przeciwieństwem sytuacji z roku 2015. Wówczas to partia Jarosława Kaczyńskiego w sposób zintensyfikowany korzystała w swoim przekazie wyborczym z argumentu o tożsamości narodowej i bezpieczeństwie państwa zagrożonych przez napływ potencjalnych imigrantów.

Warto również zauważyć, że w ramach komunikacji politycznej PiS łączył, zgodnie ze scharakteryzowanym modelem populizmu narodowego, wątki kulturowe z kwestiami ekonomicznymi. Wiązanie tych dwóch płaszczyzn uwidocznilo się chociażby

w kontekście politycznych narracji, jakie próbowano przedstawiać w związku z problemami demograficznymi.

Bibliografia

- Adamczewska Kinga, 2016, *Retoryka populistyczna w parlamentarnej kampanii wyborczej w dobie kryzysu migracyjnego*, „Refleksje. Pismo naukowe studentów i doktorantów WNPiD UAM” (14): 11–26.
- Balcer Adam, 2019, *Islamophobia without Muslims as a social and political phenomenon. The case of Poland*, [w:] *Europe at the Crossroads. Confronting Populist, Nationalist, and Global Challenges*, Pieter Bevelander, Ruth Wodak (eds.), Lund: Nordic Academic Press, 207–228.
- Brubaker Rogers, 2017, *Why populism?*, „Theory and Society”, 46(5): 357–385.
- Buščíková Lenka, 2018, *The Radical Right in Eastern Europe*, [w:] *The Oxford Handbook of the Radical Right*, Jens Rydgren (ed.), Oxford: Oxford University Press, 565–581, <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190274559.013.28>.
- Chwedoruk Rafał, 2018, *Polityka historyczna*, Warszawa: PWN.
- Cześniak Mikołaj, Rafał Miśta, 2021, *Zamożność, wpływy, poważanie – społecznie cenione dobra oczami polskich wyborców*, „Studia Socjologiczne” (3): 57–88.
- Csehi Robert, Edit Zgut, 2020, *‘We won’t let Brussels dictate us’: Eurosceptic populism in Hungary and Poland*, „European Politics and Society” 22(1)1: 1–16, <https://doi.org/10.1080/023745118.2020.1717064>.
- Dudała Rafał, 2019, *System polityczny współczesnych Włoch. Dynamika zmian*, Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego.
- Eatwell Roger, Matthew Goodwin, 2020, *Narodowy populizm. Zamach na liberalną demokrację*, Witold Kurylak (tłum.), Katowice: Post Factum.
- Engler Sarah, Bartek Pytlas, Kevin Deegan-Krause, 2019, *Assessing the diversity of anti-establishment and populist politics in Central and Eastern Europe*, „West European Politics” 42(6): 1310–1336, <https://doi.org/10.1080/01402382.2019.1596696>.
- Fukuyama Francis, 2020, *Tożsamość. Współczesna polityka tożsamościowa i walka o uznanie*, Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Hermet Guy, 2010, *Przemiana populizmu*, [w:] *Populizm w Europie. Defekt i przejaw demokracji?*, Jean-Michel De Waele, Anna Pacześniak (red.), Warszawa: Oficyna Naukowa, 35–48.
- Inglehart Ronald F., Pippa Norris, 2016, *Trump, Brexit, and the Rise of Populism. Economic Have-Nots and Cultural Backlash*, „Harvard Kennedy School Faculty Research Working Papers” RWP16-026.
- IV Rzeczpospolita. Sprawiedliwość dla wszystkich* [program partii], 2005, Prawo i Sprawiedliwość, <http://www.wybory2005.pis.org.pl/program.php> (dostęp: 17 maja 2022)
- Konwencja programowa Prawa i Sprawiedliwości w Lublinie*, 2019, Prawo i Sprawiedliwość, <https://pis.org.pl/aktualnosci/konwencja-programowa-prawa-i-sprawiedliwosci-w-lublinie> (dostęp: 14 maja 2022).
- Kolanko Michał, 2020, *Kaczyński: Europa musi szanować naszą tożsamość i kulturę*, Rzeczpospolita, <https://www.rp.pl/polityka/art361731-kaczynski-europa-musi-szanowac-nasza-tozsamosc-i-kulture> (dostęp: 14 maja 2022).
- Kasprowicz Dominika, 2017, *Populistyczna radykalna prawica jako obszar badawczy*, Kraków: Instytut Dziennikarstwa, Mediów i Komunikacji Społecznej UJ.

- Kieżun Piotr, 2015, *Pokusa religijności. O nowej powieści Michela Houellebecqa*, Kultura Liberalna, <https://kulturaliberalna.pl/2015/02/17/pokusa-religijnosci-nowej-powieści-michela-houellebecqa> (dostęp: 12 kwietnia 2022).
- Korolczuk Elżbieta, 2019, *Populizm, nierówność i uwiąd obywatelstwa socjalnego*, [w:] *Almanach 2019–2020*, Jacek Żakowski (red.), Warszawa: Fundacja Collegium Civitas, 140–151.
- Krastew Iwan, Stephen Holmes, 2020, *Światło, które zgasło. Jak Zachód zawiódł swoich wyznawców*, Aleksandra Paszkowska (tłum.), Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Lewandowski Arkadiusz, Marcin Polakowski, 2018, *Elites vs. the People. Populism in the Political Thought of Law and Justice*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K” 25(2): 145–163.
- Lewandowski Arkadiusz, 2022, *Polityczna imitacja jako źródło współczesnej kontrrewolucji w postkomunistycznej Europie – próba ujęcia teoriopolitycznego*, „Polityka i Społeczeństwo” 19(2): 86–103.
- Lipiński Artur, Agnieszka M. Stępińska, 2020, *Współczesne badania nad populizmem – wybrane dylematy i kluczowe podejścia*, [w:] *Badania nad dyskursem populistycznym: wybrane podejścia*, Artur Lipiński, Agnieszka M. Stępińska (red.), Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM, 5–22
- Markowski Radosław, 2020, *Plurality support for democratic decay: the 2019 Polish parliamentary election*, „West European Politics” 43(7): 1513–1525.
- Migalski Marek, 2018, *Budowanie narodu. Przypadek Polski w latach 2015–2017*. Łódź: Fundacja Liberté!
- Modrzejewski Arkadiusz, 2017, *Catholic and Nationalist Populism in the Current Poland*, „Perspective Politice” 10(1): 21–31.
- Moffitt Benjamin, 2017, *The global rise of populism. Performance, political style, and representation*, Stanford: Stanford University Press.
- Premier Mateusz Morawiecki: *Chcemy dokonać wielkiej modernizacji Polski*, 2017, Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, <https://www.gov.pl/web/premier/premier-mateusz-morawiecki-chcemy-dokonac-wielkiej-modernizacji-polski> (dostęp: 21 kwietnia 2022).
- Premier Mateusz Morawiecki: *Uszanowanie narodowych tożsamości to fundament zaufania w Unii*, 2018, Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, <https://www.gov.pl/web/premier/premier-mateusz-morawiecki-uszanowanie-narodowych-tozsamosci-to-fundament-zaufania-w-unii> (dostęp: 4 maja 2022).
- Stenogram exposé Mateusza Morawieckiego*, 2019, Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, <https://www.gov.pl/web/premier/stenogram-expos-mateusza-morawieckiego-2019> (dostęp: 21 kwietnia 2022).
- Mounk Yascha, 2019, *Lud kontra demokracja. Dlaczego nasza wolność jest w niebezpieczeństwie i jak ją ocalić*, Katarzyna Gucio (tłum.), Warszawa: Fundacja Kultura Liberalna.
- Muis Jasper, Tim Immerzeel, 2017, *Causes and consequences of the rise of populist radical right parties and movements in Europe*, „Current Sociology Review” 65(6): 909–930, <https://doi.org/10.1177/0011392117717294>.
- Mudde Cas, 2004, *The Populist Zeitgeist*, „Government and Opposition” 39(4): 541–563.
- Nowicka-Franczak Magdalena, 2018, *Was Another Modernisation Possible? Liberal and Leftist Critique of the Transformation in the Public Debate in Poland*, „Polish Sociological Review” 203(3): 321–343.
- Nowoczesna, solidarna, bezpieczna Polska* [program partii], 2011, Warszawa.

- Pelinka Anton, 2010, *Populizm w Europie – w poszukiwaniu znaczenia mglistego pojęcia* [w:] *Populizm w Europie. Defekt i przejaw demokracji?*, Jean-Michel De Waele, Anna Paczeński (red.), Warszawa: Oficyna Naukowa, 17–34.
- Polski model państwa dobrobytu* [program partii], 2019, Prawo i Sprawiedliwość, https://pis.org.pl/files/Program_PIS_2019.pdf (dostęp: 17 maja 2022).
- Potyrała Anna, 2016, *Pozamilitarne aspekty bezpieczeństwa międzynarodowego – kryzys migracyjny 2015–2016*, „Przegląd Strategiczny” (9): 295–314.
- Przyłęcki Paweł, 2012, *Populizm w polskiej polityce. Analiza dyskursu politycznego*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Sadura Przemysław, 2021, *Kryzys migracyjny, jako strategia zdobywania władzy. Przypadek Polski*, Fundacja im. Heinricha Bölla, <https://pl.boell.org/pl/2021/11/12/kryzys-migracyjny-jako-strategia-zdobywania-wladzy-przypadek-polski> (dostęp: 12 kwietnia 2022).
- Sanecka-Tyczyńska Joanna, 2011, *Państwo obywatelskie i wspólnota polityczna. Studium o myśli politycznej Prawa i Sprawiedliwości*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Schmitt Carl, 2012, *Teologia polityczna i inne pisma*, Marek A. Cichocki (tłum.), Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Stanley Ben, 2018, *A New Populist Divide? Correspondences of Supply and Demand in the 2015 Polish Parliamentary Elections*, „East European Politics and Societies” 33(1): 17–43.
- Stolarczyk Mieczysław, 2017, *Stanowisko Polski wobec kryzysu migracyjno-uchodźczego Unii Europejskiej*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 14(2): 15–41.
- Szczerbiak Aleks, 2017, *An anti-establishment backlash that shook up the party system? The October 2015 Polish parliamentary election*, „European Politics and Society” 18(4): 404–417.
- Taguieff Pierre-André, 1995, *Political Science Confronts Populism: From a Conceptual Mirage to a Real Problem*, „Telos” (103): 9–43.
- Taguieff Pierre-André, 2010, *Nauki polityczne w konfrontacji z populizmem. Od conceptualnego mirażu do realnego problemu*, [w:] *Populizm*, Olga Wysocka (red.), Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 145–191.
- Visvizi Anna, 2018, *On the Fringe: Greece, Migration, and Populism*, „Roczniki Nauk Społecznych” 10(3): 63–75.
- Wodak Ruth, 2015, *The Politics of Fear. What Right-Wing Populist Discourses Mean*, London: Sage.
- Wodak Ruth, 2019, *Entering the ‘post-shame era’: the rise of illiberal democracy, populism and neo-authoritarianism in Europe*, „Global Discourse” 9(1): 195–213.
- Zarycki Tomasz, 2006, *Pułapka imitacji*, [w:] *Przyszłość Europy – wyzwania globalne – wybory strategiczne*, Antoni Kukliński, Krzysztof Pawłowski (red.), Nowy Sącz–Warszawa: Wyższa Szkoła Biznesu – National-Louis University, 301–309.
- Zdrowie, praca, rodzina* [program partii], 2014, Prawo i Sprawiedliwość,
- Zielonka Jan, 2018, *Kontrrewolucja. Liberalna Europa w odwrocie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ziółkowski Marek, 1999, *O imitacyjnej modernizacji społeczeństwa polskiego*, [w:] *Imponderabilia wielkiej zmiany. Mentalność, wartości i więzi społeczne czasów transformacji*, Piotr Sztompka (red.), Warszawa: Wydawnictwo PWN, 38–64.

Threatened identity as an element of the national populism. The case of the political style of Law and Justice

Abstract

The article focuses on research on national populism situated on the border of a specific political style and populist discourse. The research category constituting the theoretical basis for the analysis of the discussed issue is identity (national) populism. The article itself is a case study and focuses on the political communication of Law and Justice in 2017–2021. The research problem expresses the question: what kinds of elements of identity populism does the discourse of Law and Justice contain? The result of the analysis are findings that confirm that PiS used the political style of national populism, which was expressed by emphasizing the threats to national identity. The source of these threats was the cosmopolitan elite and the actions of the European Union, as well as social changes determined by globalization, integration and political transformation. Based on the analyses, it can also be concluded that a marginal problem within PiS's populist communication was the issue of migration.

Key words: national populism, national identity, criticism of the elite, Law and Justice